

Община Крушари

Исторически забележителности

ИСТОРИЧЕСКИ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ В ОБЩИНА КРУШАРИ

Крепостта в с. Габер

На около 3км северозападно от Габер, в местностите „Кале ери“ и „Куручешме“, се намират останките от антично укрепление. То заема един висок и скалист полуостров, ограден от запад, север и изток от меандрите на дълбоко суходолие, което започва от околностите на с. Добрин и на около 300 м западно от полуострова се влива в каньона на Суха река. За това укрепление съобщават още в началото на ХХв. Карел Шкорпил и Е. Калинка. Според техните бележки, крепостна стена била изградена само откъм достъпната южна част на полуострова, преграждайки го от склон до склон. Тя била дъговидно извита навън и изградено от ломен камък. От другите страни укреплението било естествено защитено посредством стръмни и скалисти склонове.

Крепостната стена има дължина около 250м прегражда основата на скалистия полуостров откъм юг и югозапад. Понастоящем тя е запазена във вид на каменно-землен насип, с ширина в основата от 5 до 10 м и достигаш височина 2-4 м. Множеството вкопани в околния терен пещи за изпичане на вар свидетелстват за продължителното и систематично ограбване на каменния строителен материал. По трасето на зида отчетливо се обособяват два участъка. Югозападният от тях е строго праволинеен и дължината му достига 120 м. На около 100 м от северния му край ясно личи мястото на крепостната порта. Тя е била отбранявана от една кула, разположена непосредствено южно от нея и запазена сега във вид на висок могилообразен насип. Южният участък от крепостния зид е дъговидно извит на юг-югозапад и се състои от 3 праволинейни отсечки с дължини от запад към изток съответно: около 40, 25 и 50 м С изключение на кулата при единствената порта, по цялото трасе на крепостната стена няма никакви теренни податки за съществуването на други кули. От външната страна на зида е бил прокопан околоръстен ров, чиято ширина понастоящем варира от 3 до 5м, а дълбочината му достига до 1-1,50м.

Цялата територия на укреплението е гъсто обрасла със стара гора, което е довело до натрупването на дебел хумусен слой и неимоверно много затруднява теренното изследване. Понастоящем не могат сигурно да се идентифицират останки от сгради. Керамични фрагменти по повърхността също не се срещат. Множеството стари иманярски изкопи показват, че най-горният културен пласт лежи на дълбочина повече от 0, 5м. Същевременно, намереното в един от изкопите твърде характерно извито желязно ножче трябва да се приеме като свидетелство, че теренът е би обитаван още през късножелязната епоха. По сведения от местните жители, в миналото тук били намирани римски и византийски монети, датирани от времето на император Константин I Велики до началото на българската държава.

Предвид отсъствието на категорични стратиграфско-хронологически репери, датировката на укреплението при Габер не може да се определи със сигурност. То се отнася най-общо към късната античност и се определя като укрепено селище. Според нумизматичния материал, възникването му изглежда напълно вероятно още през IV в. Отсъствието на ясни следи от вътрешно застрояване, обаче, както и твърде елементарният облик на укрепителната система, дават основание да се допусне, че в случая нямаме работа с укрепено селище, а с късноантична крепост-убежище, т. нар. *refugium*, обслужвала околното население в периоди на опасност.

Антично култово средище край с. Телериг

През 1988г. в землището на с. Телериг е открит неизвестен дотогава на науката археологически обект от античната епоха. Проведените през 1993 – 1996 г. от РИМ – Добрич разкопки разкриват значително езическо култово средище, преминало през няколко фази на институционализиране и просъществувало в продължение на цяло хилядолетие. Най-ранните сведения се отнасят към края на желязната епоха (VII – VI в. пр. Хр.). Втората му фаза датира от ранната елинистическа епоха (IV – III в. пр. Хр.). Тя е свързана с изграждането на малък храм с неизвестно посвещение, който просъществува за кратко време. Въпреки това сакралният характер на местността явно се запазва в съзнанието и култово-обредната система и практика на местното население, тъй като през тази т. нар. трета фаза от развитието на обекта се откриват множество компактни струпвания на натрошена битова керамика (основно от амфори), животински кости и други материали, представящи явно останки от обредни ями, които датират от първите два века сл. Хр.

Най-големия си разцвет култовото средище край Телериг преживява през римската епоха, когато районът е включен в провинция Малка Скития. През II в. сл. Хр. на това място се изгражда монументално светилище, което просъществува до към втората четвърт на IV в. То е посветено на Тракийския конник, почитан като Херос. Храмът се е намирал в оградено пространство с размери 60/40 м., чийто официален вход е бил от юг. В комплекса е бил оформен и вътрешен двор, в чийто северен край се е намирала централната сграда на светилището – малък правоъгълен храм с размери 7/5 м, разположен върху подиум от масивни каменни блокове, съединени със залети с олово желязни скоби. Стените му са били издигнати от грижливо обработени каменни блокове с по-малки размери, подредени без спойка от хоросан, а покривът е бил покрит с глинени плочи – тегули. В светилището е открит изобилен, макар и силно фрагментиран вотивен материал – части от оброчни плочи, статуарни композиции, епиграфски паметници и жертвеници. При налагането на християнството като официална религия през 324г. светилището е било напълно разграбено и опожарено. Адептите на новата религия съборили храма до основи, извлекли най-вероятно към Залдапа годния за употреба строителен материал, за да го преизползват отново и ревностно унищожили, натрошили и разпръснали всички оброчни паметници. Въпреки това култът не отмрял веднага и във функционирането на това средище можем да обособим още една – пета фаза, свързана с почитането на неговите руини, която продължава почти до самия край на IV в. сл. Хр. Тогава последните вярващи заровили и запечатали в ями отделни части от малкото паметници, които успели да спасят. По този начин те погребали завинаги оцелелите останки от вековната традиция и от миналото великолепие на това древно култово място.

Скален манастирски комплекс „Гяур евлери“

Суха река минава през землищата на общините Крушари и Тервел, почти по линията на днешните граници между тях. В археологически план тази природна даденост е акумулирала останки от древни култури и цивилизации, защото каньонът е бил най-големият източник на прясна вода в тази част на Южна Добруджа в древността. Заедно с това той е уникално природно образувание със съхранена и днес флора и фауна, както и редица красиви местности за почивка и туризъм.

По бреговете на Суха река се намират едни от най-ранните скални манастири, открити не само в нашите земи, но и въобще на територията на Европа и обитавани през цялото I хил. сл. Хр. Те са разположени в естествени пещери, част от които впоследствие допълнително са обработвани. Най-голямото им средоточие е между селата Балик, Оногур и Ефрейтор Бакалово. Последното село се намира на територията на община Крушари и точно в неговото землище е разположен най-големият скален манастирски комплекс в България и Европа –

„Гяур евлери“. С огромна доза сигурност може да се твърди, че този манастир, чието име не се знае (днешното му име в превод от турски означава “християнски къщи”), е бил център на монашеския живот не само в този район, но и в цяла Югоизточна Европа. Той е разположен в скалите на десния бряг на Суха река, срещу античната крепост Адина (дн. в землището на с. Балик, общ. Тервел) и недалеч от с. Ефрейтор Бакалово. Комплексът се състои от църква и девет монашески килии, изсечени в самия скален масив на три етажа, които са свързани помежду си. Интерес представляват кръстът, изсечен върху олтарната маса в църквата, както и множеството графити в подножието на скалния масив, оставени най-вероятно от монаси и поклонници.

Централната църква – католикон е старателно изсечена с наос под формата на квадрат с дължина 3,10 м и височина 1,90 м. Върху източната стена е оформен триделен олтар. По коридор се достига до голямо общо монашеско скално помещение, в който е вдълбан кладенец за вода. Църквата има квадратен притвор, а до него параклис с правоъгълна апсида. Северно от параклиса има трапезария и игуменарница. В подножието има килии и стопански помещения. Манастирът е използван през X в., за което свидетелства керамиката в подножието и няколко руноподобни и кирилски надписи.

Недалеч от Гяур евлери, на около 2км. северно от манастира „Гяур евлери“ върху десния бряг на Суха река, в **„Сандъккли маара“ (Раклената пещера)** са разположени и няколко единични отшелнически килии, както и църквата гробница, в която са били погребвани монасите. Достъпът до обителта се осъществява чрез два скачени шахтови отвори, в които е имало монтирани дървени стълби. Достига се до обширно триделно помещение с равно изсечени под, стени и таван. Най-северното е параклис с размери 5,77 x 2,65 x 2,00 м. На изток е изсечена обширна апсида, а в югозападния ъгъл голяма гробна камера. В съседното помещение с размери 5,50 x 6,20 е вкопани още три грабни камери, а в последното, най-малкото отделени, още една камера. По стените има ниши за поменателни обряди. Очевидно това е гробницата, в която са погребвани монасите на големия киновиален манастир Гяур евлери и където са се извършвали заупокойни служби. Първоначално мощите им са полагани в гробните камери в централното и южното помещение, а голямата камера в параклиса е била костница.

Скалната обител **„Тарапаната“ (известна още и като „Лицето“)** се намира се върху десния бряг на Суха река и на около 300 м западно от „Сандъккли маара“. На два етажа през V-VI в. са оформени четири помещения. На долния етаж на две нива са оформени килия и параклис 2,60/2,65 м с ниша в източната стена. До северната стена е изсечена гробна камера. Горният етаж също включва две помещения – килия и параклис. Параклисът е правоъгълно помещение с размери 2,50/1,95 м. Върху източната стена е оформена аркирана олтарна ниша, а край северната стена е изсечена скамейка и гробна камера. От параклиса по тясна пътечка достига до триъгълна килия с размери 2,90/1,65 м. Тази обител също е използвана през X в., за което свидетелстват няколко кирилски надписа и кръстове с разклонени краища.

Всички тези манастири, скитове и килии възникват непосредствено след поставянето на началото на монашеското движение през 4 в. в Египет. С разпространяването на християнството по нашите земи тук навлизат и първите проповедници на идеята за пълно откъсване от светския начин на живот, които в Североизточна България оставят неизличими и внушителни следи от своето присъствие. Изградените от тях скални манастири по течението на Суха река и нейните притоци превръщат тези територии в един от най-значимите центрове на ранното европейско християнство.

И днес още сред местното българско население на Североизточна България, както славяноезично, така и тюркоезично, битува легендата за корабите, които навремето плавали по течението на реката. Тя е толкова разпространена и толкова убедително разказвана от всички местни жители, че няма как да бъде обяснена като проста народна басня. В общи линии тя разказва следното – преди столетия Суха река и околните суходолия са били дълбоководни реки, по които плавали кораби. Тя била толкова буйна, че се налагало, когато корабите акостирали близо до скалите, да бъдат привързвани за тях със специални халки, приковани в камъните. Въпреки, че много хора са готови да се закълнат, че са виждали халките, или че поне техните бащи или дядовци са ги виждали, такива досега не са открити. Но легендата е вярна.

През последните столетия на първото хилядолетие пр. Хр., както и през първите столетия на новата ера, територията на Добруджа и Лудогорието е с влажен и топъл климат, който се благоприятства от наличието на огромни лесовете, започващи непосредствено от края на степната зона в Южна Добруджа. Това благоприятства водосбора на Суха река, който е от най-големите в Дунавската равнина. Реката е била плавателна в долното и средното си течение за лодки и малки плоскодонни ладии с една мачта и платно. По този начин търговията, използвала и Дунав като пътна артерия, превръща земите на днешната община Крушари в едни от най-развитите стопански и културно области на античния балкански свят.

Климатичните промени от нач. на IX в., характеризиращи се с постепенно засушаване, съчетани със започналото масово изсичане на лесовете и горите в района поставят началото на необратима промяна в ландшафта на цяла Североизточна България. Реките постепенно започват да губят своя отток. Явлението допълнително се подпомага от карстовия характер на скалите под Добруджанското плато, които са силно пропускливи и просмукват водите дълбоко в себе си. Процесът продължава повече от хилядолетие и води до там, че днес само името на Лудогорието напомня за някогашните му огромни и безбрежни гори. Що се отнася до Суха река, тя запазва своя дебит в горното си течение, но в средното и долното пресъхва напълно. За нея остава да напомня само името, което е своеобразен уникат в хидронимията на България, както и преминалите през вековете спомени, превърнали се в легенди и предания, за големите кораби, браздящи равните води на добруджанската река...

Крепост Свети Кирил

На 3 км западно от с. Капитан Димитрово, в местността „Деве боюн“, се намират останките от късноантично укрепение. То е изградено на десния бряг на каньона на Суха река, върху един издължен от югоизток на северозапад скалист полуостров, свързан чрез тясна седлообразна шийка с околното плато. През 1915 г. укреплението е било обект на археологически разкопки, започнати съвсем аматьорски, но впоследствие оглавени от специалисти от Националния музей на Румъния.

Укреплението при Капитан Димитрово има неправилен план, изцяло предопределен от конфигурацията на терена. Максималните му размери достигат приблизително 150x40 м, а площта му възлиза на около 0,4 ха. Околовръстната крепостна стена се състои от множество праволинейни участъци с различна дължина. По трасето ѝ са регистрирани само две кули. Околовръстният зид имал еднаква дебелина от около 1,20 м по цялото си протежение. В югоизточната част на укреплението зидът е бил по-дебел и е достигал 1,56-1,60 м.

Достъпът до вътрешността на укреплението се е осъществявал през една порта и една потерна. Портата е била с много просто устройство и е представлявала обикновен отвор в крепостния зид, разположен на 12 м от западния край на северната крепостна стена. Приблизително в средата на същата стена е била регистрирана малка потерна, под която в стръмния скалист

склон били изсечени стъпала. Укрепителните съоръжения са били фундаментирани върху здрава скална почва. Приложената в градежа им строителна техника се определя като *opus incertum*. Макар и недобре обработени камъните били полагани с подчертан стремеж към спазване на редова зидария.

Произхождащият от обекта изобилен археологически и нумизматичен материал способства за разграничаването на два основни периода в обитаването на мястото през късната античност. Първият от тях е свързан с възникването на укреплението и се поставя в хронологическите рамки приблизително от началото на IV до към първите десетилетия на V в., когато в резултат на някое от хунските нападения укреплението чувствително пострадало и животът в него секнал за близо един век. То било възстановено може би в началото на VI в. и просъществувало до последните десетилетия на същия век, когато окончателно загинало. Фактът, че най-късните известни досега монети от това място датират от времето на император Юстин II, дава основание гибелта на укреплението а се свърже с някое от по-ранните аварски или славянски нападения.

Още първите изследвачи окачествяват укреплението край Капитан Димитрово като *castellum* и изтъкват военния му характер. Това е напълно приемливо за първия период в неговото съществуване. Възникването на укреплението очевидно следва да се отдаде на съображения от военно-стратегическо естество. То било изградено непосредствено край трасето на едно от източните отклонения от римския път Дуросторум-Марцианополис, започващо от пътната станция в околностите на сегашното село Войново и водещо към Залдапа, а оттам - на изток, към морския бряг. Този страничен път може да е съществувал в някакъв вид още в предходната епоха, но благоустрояването на неговото трасе и издигането на значението му съвсем определено трябва да се постави във връзка с основаването и изграждането из основи на огромния късноантичен град Залдапа. При това положение, възникването на крепостта Св. Кирил изглежда най-вероятно през втората четвърт на IV в. Местоположението подсказва, че настаненият в нея гарнизон е бил натоварен с изпълнение на военно-полицейски функции, изразяващи се главно в контрол на пътния трафик и охрана на един от най-невралгичните пунктове по трасето на пътя от Залдапа към Дуросторум - този, при преминаването на каньона на Суха река. Намирайки се край важна комуникационна артерия с натоварен трафик, при това - на самата граница между провинциите Скития и Втора Мизия, кастелът при Капитан Димитрово с голяма увереност следва да се отъждестви и като пункт за събиране на държавни и провинциални такси и мита. След възстановяването му в началото на VI в. и до края на неговото съществуване, някогашния кастел най-вероятно имал облик на обикновено укрепено селище.

Частично проученият кастел до с. Капитан Димитрово с голяма вероятност може да се идентифицира с укреплението Свети Кирил. Прокопий Кесарийски пише, че Свети Кирил е малко укрепление, което съществува преди епохата на Юстиниан I, но е разрушено и запуснато. Освен това възстановяването му се свързва точно със строителната политика на император Юстиниан I. Кастела до Капитан Димитрово се намира на самата граница между провинциите Скития и Втора Мизия, и наистина се явява първото укрепление на провинция Малка Скития. Същевременно той пише за Свети Кирил веднага след като описва последните крепости в провинция Втора Мизия - Адина (дн. в землището на с. Балик), Палматис (дн. в землището на с. Оногур) и Тиликион (неустановено местоположение по течението на Суха река) - всички те в непосредствена близост и свързани с пътна мрежа помежду си. Крепостта до Капитан Димитрово в действителност е в непосредствена близост до тази група крепости, намиращи се само на 10 км югозападно върху левия бряг на Суха река.

Свети Кирил е малко провинциално укрепление, което е встрани от важните пътища и

политическите събития през IV-VI в., поради което не е забелязвана или е пропускана от авторите, пишещи за политическите събития, крепостите и пътищата по Долния Дунав през късната античност.

Мавзолеят (мартириумът) и аязмото в крепостта Св. Кирил

Откъслечни сведения за още един култов пометник в околностите на Коритен, край с. Капитан Димитрово, се съдържат в две публикации от началото на ХХв. на румънските археолози Д. Теодореску и В. Първан. След окупацията на Южна Добруджа от Румъния, през 1915г. любителски разкопки тук провежда Йон Камърашеску. Макар и позакъснели, след месец на обекта пристигат от Букурещ археолозите В. Първан и Д. Теодореску, които описват състоянието на пометника и еднозначно го определят като мартириум. Прецизни и доколкото е било възможно пълни заснимания през следващата година прави Карел Шкорпил. Любителски сондажи в крепостта през 80-те год. на ХХв. извършват група иманяри, които съсредоточават интереса си при източната кула и по-специално върху намиращото се зад нея голямо водочерпно съоръжение, вдълбано в скалата. Кастелът е сериозно застрашен от разрушение, което налага провеждането на спасителни разкопки през 1994г., благодарение на които християнските паметници, разположени в границите му, станаха по-големи.

Крепостта се намира на 42км. югоизточно от Силистра и на 3км. западно от с. Капитан Димитрово. Разположена е на високо езикообразно възвишение на десния скалист бряг на Суха река. Според монетите и находките кастелът е построен в самото начало на IVв. и разрушен при хунските нашествия в средата на V в. Възобновеното монетно обръщение при император Юстиниан V (527-565) свидетелства, че е възстановен и разширен в западна посока – една особеност, незабелязана от проучвателите през 1915 г. Окончателното му разрушаване и изоставяне става при славяно-аварските нашествия в края на VI в., тъй като най-късните монети са обгорели фолиси на Юстин II и София (565-578).

Според разкопките на румънците и засниманията на Карел Шкорпил единственият вход на полигоналния кастел е на северната стена до северозападния ъгъл. До самата порта в източна посока е представен зид, дълъг 8м и широк над 1, 40м, прилепнал към куртината на северната крепостна стена. Неизвестно кога точно тук е оградено правоъгълно пространство с вход от запад, широко около 3 м. Впечатляват добрата зидария и прохилираният праг. Едва ли това съоръжение има отбранителен характер, защото според Шкорпил зидът е широк около 0, 50м. Твърди се, че именно в този двор попада разкопаният от В. Първан и Д. Теодореску гроб аркосолий, апликиран към северната крепостната стена. Според румънските археолози той е вкопан на дълбочина около 1,20м под нивото на калдъръма и е оформен от шест старателно изсечени каменни плочи. Върху него е изградена малка култова сграда, която е почти разрушена при пристигането на В. Първан и Д. Теодореску на мястото на самодейните разкопки на Й. Камарашеску през 1915г. На това място е намерена и релефна каменна икона, представляваща Богородица с младенца на ръце на трон, фланкирана от ангели. Иконата е отнесена в Румъния, но по време на Първата световна война изчезва мистериозно.

В резултат на разкопките през 1994г. се оказва, че постройката не е пред северната крепостна стена, а е прилепена към лицето на източната стена на оширението на кастела, извършено през втория строителен период през VIв. В този сектор има следи и от други разрушени или разкопани от иманяри гробове.

В тясна взаимовръзка с мартириума до крепостната порта изглежда е големият кладенец до североизточната ъглова U-образна кула, разчистен частично от иманярите през 1982 г., но допроучен и заснет през 1993-1994 г. Подобни водочерпни съоръжения са много характерни за периода IV-VII в. Едва ли обаче разкритото в Капитан Димитрово е с утилитарно

предназначение за снабдяване с вода за пиене. От една страна, в крепостта влиза водопровод с голям дебит от близък каптаж, а от друга – галерията, която извежда извън крепостта, води точно до павираният път към мартириума. Затова най-вероятно описаното водочерпно съоръжение трябва да се разглежда като аязмо за светена вода – т. е. като елемент от мартириалния комплекс.

В малката постройка до кастела се долавят твърде отчетливо елементи на най-ранните т. нар. примитивни мартириуми. И тук той е извън крепостната порта, до самия път, оформен е като гроб с аркиран свод, ограден със зид с тържествен портал, и попада в малък открит двор, около който възниква некропол *ad sanctos*. Освен това по фасадата на мартириума са нанесени рисунки с червена боя, релефни и гравирани равнораменни кръстове в кръг с уширени краища и гръцки и латински кръстове с триъгълни краища. Смята се, че кръстът в кръг символизира именно присъствието на мощите на мъченик.

За сакралното значение, с което се натоварва кладенецът в Капитан Димитрово, и отчасти за хронологията му съдим и от няколко дребни находки. Възможно е попадането им около него да е свързано с религиозни тайнства при свещения водоизточник. Това се отнася за кадилницата и за няколко фолиса на Юстиниан I и Юстин II, които може би отразяват един устойчив във времето и пространството обичай: подобно на мартириумите изворите за светена вода да се прекадяват и в тях да се хвърлят монети за здраве. Определената чрез монетите горна граница на живот се потвърждава и от една фибула, класифицирана към кр. на VI и нач. на VIIв.

Има силно блискоизточно влияние в религиозния живот, християнското изкуство, църковната архитектура и литургия в Добруджа през IV-VIIв. Освен кръстовете в мартириалните постройки са регистрирани и фигуралните композиции, които се налагат през V и особено през VI в. Те обаче са свързани с развитието и разрастването на мартириумите, които с триумфа на християнството се видоизменят, а гробовете се включват в новопостроените храмове. Специално внимание заслужава интериорът на подобни храмове, в които започват да се появяват изображения или цели регистри, свързани с живота на мъченика, над чийто гроб са построени. Освен житейски сюжети с голяма популярност се ползват още сцените „Поклонение на тримата влъхви“ и „Богородица на трон с Христос“ в поза „сediaща Одигитрия“, фланкирана с архангели. В. Първан прави иконографски анализ на „Богородица – сediaща Одигитрия“, фланкирана с ангели, върху каменната икона от мартириума в Капитан Димитрово и с основание търси прототипите ѝ в източното изкуство, датирайки я към края на V-VIв.

За разлика от Рим и европейските провинции, мартириумите на Изток представляват затворена система с ред структуроопределящи елементи. Сред най-съществените е именно кладенецът за осветена вода – аязмо. Като прототип се посочват свещените кладенци в Палестина и по-специално кладенецът на Яков в Сихем, арена на много старозаветни и новозаветни библейски събития. Според местоположението и връзката им с едно или друго събитие, с един или друг християнски паметник аязмата могат да имат различна, но допълваща се семантична натовареност. Специално оформянето им до мартириуми ги осмисля като животворни източници със светена вода, алюзия на пролятата мъченическа кръв.

Актуален е въпросът мощите на кой раннохристиянски мъченик са положени в мартириума до крепостната стена от VI в. в Капитан Димитрово? Св. Кирил – най-известният и най-почитаният светец на Аксиополис (дн. Черна вода, Румъния), чиято мъченическа смърт впоследствие става причина за изграждането на пищен мартириум в града на Дунава, от където впоследствие мощи на светеца са пренасяни и в други съседни градове, е най-вероятният светец, отговарящ на условията и времевите рамки на периода.

Изхождайки от името, трябва да се очаква сакрално за християните култово място, свързано с мощите, дейността или най-малкото с чудо, извършено от св. Кирил на това място. В този смисъл мартириумът, базиликата с конфесиото, кладенецът за светена вода в Капитан Димитрово и скалния манастир срещу кастела в пълна мяра покриват това изискване.

За съжаление все още житието на св. Кирил от Малка Скития не е открито, за да установим по какъв начин убитият в Аксиополис мъченик е свързан с крепостта, носеща името му. Затова на този етап може да разчитаме на бъдещи успешни археологически разкопки в Аксиополис и Капитан Димитрово, които евентуално да допринесат за изясняване на проблемите относно мощите и мартириума на св. Кирил, както и относно локализацията на съседните, все още напълно непроучени селища от периода на късната античност.

Налага се уточнението, че култовата постройка тип аркосолиум до входа на укреплението в Свети Кирил не е мартириум в тесния смисъл на това понятие. Определено тя е построена след началото на VI в. при управлението на Юстиниан I, което изключва възможността тук да е бил убит или погребан раннохристиянски мъченик, а още по-малко св. Кирил. Най-вероятно първичният му мартириум е в Аксиополис, където е екзекутиран. Ако крепостта при Капитан Димитрово наистина носи името на св. Кирил, то аркосолиумът, под който са положени мощи на светеца патрон и закрилник, е издигнат при възстановяването ѝ по времето на Юстиниан I. Мощите ще да са взети от първичния мартириум от Аксиополис за освещаване на църквата в крепостта и олтара аркосолиум. В този смисъл последният може да се разглежда като вторичен мартириум – един олтар на открито.

Възможно е култът към мощите на светеца и използването на мартириума да са надживели крепостта, която е унищожена и разграбена в кр. на VIв. Съдбата на късноантичното население, което е напълно прогонено или избито почти по същото време, прави тази хипотеза много проблематична. Все пак само системни археологически разкопки, извършвани на терен, ще разкрият напълно съдбата на едно от най-красивите места по течението на Суха река и в околностите на Коритен.

Късноантичен некропол край с. Александрия – единственият алански некропол в България

През далечната 1959г. при изграждането на язовир кооператорите от добруджанските села Коритен, Добрин и Абрит се натъкват на старинни погребения с керамични съдове, монети и различни метални предмети. Мястото е в землището на с. Александрия, но е по-близо до с. Абрит. На мястото пристига археолог от Народния музей в гр. Варна, който събира откритите артефакти. За съжаление обаче при прокарване на път и подсилване на язовирната стена е унищожена голяма част от некропола.

Пролетта на 2008г. Община Крушари и РИМ-Добрич извършват съвместно археологическо проучване, което даде изключително интересни резултати. Проучени са серия от гробове по периферията на некропола. Между тях е разкрита шахтова гробница с богат погребален инвентар от втората половина на IVв., погребения по християнски обред и гроб на жена с ритуално обезвреждане на трупа. За съжаление иманярите успешно са разграбили тази малка част от некропола, останала незасегната от агромелиорационната дейност. Въпреки това археологическите проучвания и анализ на типовете гробни съоръжения и погребалния инвентар, дават възможност за макар и частично възстановяване на историческата картина.

През 272г. поданиците и войските на римския император Аврелиан напускат територията на Дакия (днешна Румъния), създавайки нова граница в провинция Малка Скития (Добруджа). Създава се нова укрепителна система, чиято цел е успешно противопоставяне на грабителските набези на съседните германски племена – готи и херули. Централно място в нея заема силната крепост Залдапа край с. Абрит. Във връзка с нейното важно стратегическо

значение, в непосредствена близост са заселени внушителни контингенти от варварски племена, чиято задача е била да служат като гранични войски в римската армия. Именно такава е населението, оставило вече унищожения некропол до язовира на с. Абрит. Характерът на гробните съоръжения и погребалния инвентар позволяват дори да се прецизира този извод. Хората, оставили в древността тези специфични шахтови гробници и катакомби, вероятно са принадлежали към силния племенен съюз на аланите – ираноезично племе, родствено на българите. Части от тях са заселени от римските императори като конна войска в погранични райони. Такава те продължават да бъдат до хунското нашествие, довело до масово преселване на германските племена остготи и вестготи на територията на Империята. За това свидетелстват последните монети, открити на територията на некропола. Те са от времето на Валент, когато големия бунт на вестготите едва не унищожават Източната римска империя, а в решителното сражение при Адрианопол загива и самият император. От историческите хроники е известно, че в състава на конната армия, обърнала хода на битката и довела до катастрофалното поражение, е имало силен алански отряд. Вероятно след това аланите се оттеглят от границите на империята заедно с вестготите. Тяхната по-нататъшна съдба във Великото преселение на народите е тясно свързана с могъщите източно германски племенни съюзи, в състава на които те участват в единственото поражение на Атила при Каталунските поля, в завоюването на Испания, Северна Африка и Рим.

Текето на Каиб дедо в с. Поручик Кърджиево

В самия северен край на община Крушари, в с. Поручик Кърджиево, се намира още едно казълбашко светилище. Разположено е в западната част на селото, в дерето на една от напълно запустелите вече махали и представлява голям невялян камък с неправилна форма, без надпис и украса. Следи от постройка липсват, така че тук най-вероятно е нямало построена гробница или ако все пак такава е съществувала, то тя е била от характерната за тюрбетата в Южна Добруджа проста кирпичена направа. Обредно свързани с гроба на светеца са разположеният на около двадесетина метра вдясно кладенец и многото дървета и храсти, които растат наоколо.

Писмени сведения за това тюрбе все още не са открити. Ето защо и в този случай неразрешен остава целият кръг проблеми около неговата поява и по-нататъшна история. Безспорен е само фактът, че светилището, поне известен период от време, е проява на местните казълбашески вярвания. Доказателство за това е името на почитания тук светец – Каиб дедо. В превод то означава “изгубеният” или „изчезнал” дервиш, което вече ни навежда на мисълта, че е напълно възможно в него да е въплътена една от същностните черти на казълбашеството – вярата в скрития имам или в това, че последният шиитски имам е изчезнал, за да се яви в съдния ден отново на земята и установи царството на справедливостта. Че тюрбето на Каиб дедо е имало твърде важно място в духовния живот на местните алиани, се потвърждава главно от сведенията на българите от с. Поручик Кърджиево. Те твърдят, че текето до голяма степен изместило съществуващата в селото джамия, която казълбашите почти не посещавали. Вместо в нея, всички свои семейни и религиозни поводи те отбелязвали в местното светилище, като най-многолюдни ставали събиранията им на Гергьовден, обявен за празник на Каиб дедо, а иначе ден, заемащ важно място в тяхната празнично-обредната система.